

forms and methods in education of decorative and applied art in Ekaterinoslav Province are represented, as well as the result obtained in the manufacture of utilitarian products and products that have artistic value.

Key words: decorative and applied art, educational establishments, forms and methods of education, Ekaterinoslav Province.

Дата надходження статті: «14» вересня 2018 р.

УДК 373.5.016:5(477)«19/20»

Кохановська О. В.*

**ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ПРИРОДНИЧО-МАТЕМАТИЧНОЇ ОСВІТИ ДІВЧАТ
У НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ УКРАЇНИ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ**

У статті аналізуються історіографія та джерельна база дослідження питання розвитку природничо-математичної освіти дівчат у навчальних закладах України ХІХ – початку ХХ століття. На основі аналізу педагогічної та історичної літератури здійснено систематизацію джерельної бази дослідження, у якій висвітлено окремі аспекти розвитку жіночої освіти, природничо-математичної підготовки молодого покоління. Усі праці умовно поділені автором на групи: дореволюційні (1802 – 1917 рр.), праці радянського періоду (1918 – 1990 рр.), праці періоду незалежної України (з 1991 р. по теперішній час). Проаналізовано деякі фундаментальні праці з тематики дослідження дорадянської доби, зокрема Є. Ліхачевої, А. Деревицького, М. Зінченка, М. Пирогова, К. Ушинського та ін. Наголошено, що важливе значення у висвітленні теорії й практики природничо-математичної освіти дівчат також належало нормативно-правовим, організаційним документам (уставам, постановам Міністерства народної освіти тощо) та дорадянській пресі (журналам, газетам тощо). Зауважено, що під час радянського періоду думка розвивалася під впливом ідеологічних штампів та стереотипів, які визначали місце жінки як рівноправного члена суспільства.

Автором проведено огляд сучасних досліджень з проблеми жіночої природничо-математичної підготовки в історичному контексті. Указано, що вони поділяються на праці, які аналізують загальні питання розвитку освіти (Л. Березовська, В. Кузьменко, Н. Слюсаренко, О. Сухомлинська); роботи, які висвітлюють загальні та регіональні аспекти навчання дівчат (О. Аніщенко, В. Добровольська, Л. Єршова, Н. Слюсаренко, Т. Шушара, Т. Яковишина) та дослідження з питань природничо-математичної освіти (Л. Гуцал, А. Коробченко, А. Мартін, Л. Мельничук, Н. Міськова, Т. Собченко, І. Шоробура та ін.). Аналізуючи зміст сучасних досліджень у напрямі природничо-математичної освіти дівчат в історичній ретроспективі, автор робить висновок, що проблема теорії й практики розвитку природничо-математичної освіти дівчат ХІХ – початку ХХ століття жодного разу не виступала об'єктом окремого цілісного дослідження, що підтверджує актуальність цієї теми для історії педагогічної науки.

Ключові слова: історіографія, джерельна база, історико-педагогічні дослідження, розвиток жіночої природничо-математичної освіти, ХІХ – початок ХХ століття.

Ми сьогодні живемо в еру інформаційних технологій, коли уміння аналізувати та критично осмислювати інформацію визначає здатність людини до виживання на теренах сучасного суспільства.

Будь-яке дослідження має у своїй основі джерельну базу та спирається на інформаційні, наукові, нормативно-правові та бібліографічні ресурси. Аналізуючи вже наявну інформацію, можна виокремити тенденції розвитку існуючих процесів у всіх сферах суспільного життя. Особливо це стосується історико-педагогічних досліджень, адже система освіти сьогодні знаходиться у стані постійного реформування

*© Кохановська О. В.

та пошуку напрямів удосконалення, наближення до світової системи й у той же час має тенденцію збереження автентичності української освітньої системи.

У центрі уваги науково-педагогічної спільноти перебувають такі проблеми, як підвищення якості природничо-математичної освіти, урахування гендерних аспектів у процесі навчання, саме тому актуальним стає звернення до історичної спадщини XIX – початку XX століття, коли навчання було роздільним. Ключовим аспектом проведення будь-якого дослідження є аналіз джерельної бази. Як зауважує Л. Басюк, «джерельна база є тим фундаментом, на який у подальшій роботі спирається науковець у пошуку відповідей на ще не вирішені питання в певній науковій галузі» [1, с. 26].

Питання розвитку освіти знаходяться в полі зору таких науковців: О. Адаменко, Л. Березівської, В. Кузьменка, Н. Слюсаренко, О. Сухомлинської та ін. Гендерні аспекти освіти висвітлюють на сторінках своїх праць Т. Дороніна, О. Кікінеджи, В. Кравець, Н. Слюсаренко та ін. Проблеми розвитку природничо-математичної освіти досліджують А. Боярська-Хоменко, Л. Гуцал, А. Мартін, І. Шоробура та ін. Кожне з проведених досліджень спирається на значну джерельну базу, насамперед, – архівну. Крім того, кожен з науковців має власне тлумачення історичних фактів та процесів.

Метою статті є аналіз джерельної бази та історіографічного матеріалу з проблеми природничо-математичної освіти дівчат XIX – початку XX століття.

Проблема розвитку природничо-математичної освіти в навчальних закладах XIX – початку XX століття знайшла своє відображення в значній кількості джерел, що в сукупності становить джерельну базу дослідження.

Під «джерельною базою» розуміють «сукупність джерел, на які спирається історичне пізнання» [7]. О. Адаменко наголошує, що джерельна база є сукупністю тих джерел, які в комплексі дозволяють розв'язати завдання конкретного історико-педагогічного дослідження [1, с. 10].

О. Сухомлинська зазначає, що «джерельна та джерелознавча база й способи її опрацювання є основою історико-педагогічного дослідження» [14].

Структура джерельної бази безпосередньо залежить від специфіки предмета дослідження й має відповідати предмету наукового пошуку. Проаналізуємо деякі погляди науковців щодо класифікації джерельної бази історико-педагогічних досліджень.

М. Гончар у джерельній базі проблеми нижчої професійної освіти XIX ст. виділяє наукові дослідження вітчизняних та зарубіжних учених досліджуваної доби (дисертації, монографії, навчальні, методичні посібники, статті), нормативно-правові акти з питань нижчої професійної освіти, статистичні збірники, матеріали з'їздів та нарад, звіти навчальних закладів, навчальні плани та програми, спеціалізовані періодичні видання, що виходили друком у другій половині XIX – на початку XX століття, матеріали фондів архівних установ, фондів бібліотек [3, с. 6].

Н. Слюсаренко, аналізуючи джерельну базу становлення трудової підготовки дівчат, розподіляє її на такі групи: праці, які висвітлюють становлення та розвиток освіти та науково-педагогічної думки в Україні та регіонах; праці з історії розвитку жіночої освіти та гендерної проблематики; роботи з проблем становлення й розвитку трудової підготовки учнів у школах України кінця XIX – XX століття; праці, які висвітлюють спадщину видатних педагогів з проблеми дослідження; порівняльні праці трудової підготовки учнів у системі закладів середньої освіти зарубіжних країн; праці з проблем підготовки вчителя трудового навчання до професійної діяльності у вищих педагогічних навчальних закладах України; дослідження вчених із проблем трудового навчання молоді в сучасних загальноосвітніх школах України [12, с. 658-659].

О. Адаменко вказує, що типова структура джерельної бази історико-педагогічного дослідження складається з таких груп джерел: 1) джерела, вивчення яких надає можливість обґрунтувати методологію дослідження; 2) джерела, які стають теоретичною основою дослідження (дисертації, публікації та ін.); 3) автентичні

першоджерела [1, с. 11].

О. Петренко поділяє джерельну базу на групи відповідно до концепції дослідження гендерних підходів в освіті й вихованні в контексті історичного розвитку. Вона виділяє такі групи джерел: 1) нормативно-правові джерела; 2) документи й матеріали з державних архівів України; 3) періодичні видання (газети, журнали та ін.); 4) нароби вітчизняних психологів, педагогів; 5) навчальні плани, навчальні програми, шкільні підручники та методична література для учителів; 6) інтерпретаційні джерела (монографії, брошури, статті з теми дослідження або дотичні до неї); 7) довідкова література, сучасні підручники й посібники для вищої школи [8].

Таким чином, бачимо, що в процесі класифікації джерельної бази історико-педагогічного дослідження вчені дотримуються різних підходів.

У контексті нашого дослідження аналіз джерел з проблеми розвитку природничо-математичної освіти дівчат у навчальних закладах ХІХ – початку ХХ століття дозволяє проаналізувати стан розвитку зазначеного феномену.

Історико-педагогічні праці з питання природничо-математичної освіти дівчат у ХІХ – початку ХХ століття можна умовно поділити на три групи відповідно до часу проведення дослідження: дореволюційні (1802 – 1917 рр.), праці радянського періоду (1918 – 1990 рр.), праці періоду незалежної України (1991 – по теперішній час).

Першу групу джерел історії природничо-математичної освіти дівчат ХІХ – початку ХХ століття дореволюційного періоду складають законодавчі та нормативні акти в галузі освіти, жіночої освіти, природничо-математичної освіти обраного періоду. До таких джерел можна віднести циркуляри, устави, положення, розпорядження Міністерства народної освіти тощо («Устав женских учебных заведений Ведомства учреждений императрицы Марии» (1855), «Положение о женских училищах ведомства Министерства народного просвещения» (1860), «Положение о начальных народных училищах» (1864), «Положением о женских гимназиях и прогимназиях Министерства народного просвещения» (1870) тощо). Ці документи окреслюють законодавче підґрунтя розвитку освіти, жіночої освіти, природничо-математичної підготовки молодого покоління.

Другу групу становлять праці, які стосуються системи жіночої освіти в Російській імперії. Серед них можна виокремити роботи, які охоплюють у цілому всі навчальні заклади та зокрема ті, у яких розглядаються окремі види закладів освіти. За змістом ці дослідження відносяться до описово-енциклопедичних та аналітико-критичних. При чому зауважимо, що перші роботи, присвячені окресленій проблемі, почали з'являтися в 40-х – 50-х роках ХІХ ст.

Виключно важливе значення для дослідження має праця М. Зінченко «Женское образование в России. Исторический очерк». У роботі автор приділяє значну увагу суспільно-політичному руху на користь розповсюдження жіночої освіти в Російській імперії [4].

Інша фундаментальна праця, присвячена історії жіночої освіти, – дослідження Є. Ліхачевої «Материалы для истории женского образования в России (1828-1856)» (СПб., 1895) та «Материалы для истории женского образования в России. 1856-1880 рр.» (СПб., 1901). До сьогодні це дореволюційне видання є найбільш повним дослідженням системи жіночої освіти на сьогодні. Ця книга містить аналіз значної кількості офіційних документів, погляди місцевих чиновників, звичайних жителів на проблему впровадження жіночої освіти. Автор також наводить відгуки різних прошарків населення щодо підготовки дівчат. Він дає також характеристику не лише закладам освіти, які знаходилися в столиці та великих містах, а й у провінціях [9].

Комплексний аналіз жіночої системи освіти проведено й у дослідженні А. Деревницького «Женское образование в России и за границей. Исторические справки и практические указания». Автор порівнює жіночу освіту Російської імперії та за кордоном [4].

Проблема вдосконалення жіночої освіти в XIX – початку XX століття була висвітлена також на сторінках праць діячів того часу: М. Пирогова, Д. Семенова, В. Стоюніна, К. Ушинського та ін. Зокрема, М. Пирогов у своїй статті «Вопросы жизни» висвітлює свої погляди щодо навчання й виховання дівчат. Він підкреслює, що жінка не є просто домогосподаркою, матусею та годувальницею, вона має зайняти місце в суспільстві, яке відповідає її призначенню в суспільстві, людській гідності та розумовим здібностям [12, с.188]. К. Ушинський, працюючи на посаді інспектора Смольного інституту шляхетних дівчат, активно займався реформуванням жіночої школи. У статті «Одна из темных сторон германского образования» він яскраво критикував К. Шмідта за його погляди на жінок та жіночу освіту, зауважуючи, що жінка є провідником успіху науки та цивілізації в погляди та життя суспільства [15, с. 262-276.].

Окремо можна виділити роботи, присвячені історії освіти, автори яких відслідковують історію освіти окремих типів закладів. Наприклад, у праці О. Кузнецова «Епархиальные женские училища», яка присвячена 40-річчю уставу цих закладів, автор здійснює огляд законодавчої бази Св. Синоду щодо функціонування епархіальних училищ [8].

Загалом, аналізуючи базу дореволюційних питань з жіночої освіти, можна відзначити, що, незважаючи на їхню численність, відсутні комплексні дослідження, які висвітлювали б тенденції розвитку жіночої освіти в період XIX – початку XX століття.

Для визначення тенденції методики викладання природничо-математичних дисциплін у закладах жіночої освіти використовувалися підручники дореволюційного періоду, навчальні плани, програми, програми для вступу закладів жіночої освіти. Значна частка документально-фактологічного матеріалу міститься у фондах Центрального державного історичного архіву України (фонд 442 – Канцелярія Київського, Подільського та Волинського генерал-губернатора, фонд 707 – Київський навчальний округ), Державних архівів різних міст та областей України, наукових фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського Національної академії наук України, Педагогічного музею Академії педагогічних наук України, Державної науково-педагогічної бібліотеки України Академії педагогічних наук України, Державної історичної бібліотеки України та ін.

У другій половині XIX – початку XX століття почала з'являтися періодична преса з питань освіти та виховання. На сторінках цієї преси також можна знайти багато цінної інформації, що характеризує загальні погляди суспільства на феномен жіночої освіти. До них можна віднести «Журнал Министерства народного просвещения», «Народное образование», «Народная школа», «Учитель», «Педагогический сборник», «Педагогический вестник», «Женское образование», «Вестник опытной физики и элементарной математики», «Математическое образование», «Образование», «Профессиональное образование» та ін.

Радянський період (1918 – 1991 рр.) відрізнявся відсутністю особливої зацікавленості до питання жіночої освіти. Оскільки після уведення в дію положення про єдину трудову школу навчання дівчат та хлопців стало спільним, то факт обговорення роздільного навчання відбувався лише в контексті історії освіти та із метою засудження «імперської» системи освіти. У більшості випадків дослідників цікавив процес громадського руху за жіночу освіту другої половини XIX – початку XX століття. Докладно розглядається система жіночої освіти в дисертаційному дослідженні В. Лапчинської «Возникновение женских гимназий в России и история первых лет их деятельности (1858-1866)». У роботі дослідниця детально розглядає предмет дослідження й виокремлює жіночу освіту як перший щабель в структурі відкритої середньої жіночої освіти. Авторка також докладно аналізує «Положение о женских гимназиях и прогимназиях» та детально характеризує жіночі гімназії Києва [9].

Щодо робіт, які висвітлювали б регіональні аспекти природничо-математичної

освіти дівчат, то в радянський період їх не існувало.

Сучасний період в історії природничо-математичної освіти дівчат XIX – початку XX століття почався з моменту набуття Україною незалежності 1991 року й висвітлений у роботах як вітчизняних, так і зарубіжних учених.

На сьогодні фіксується значне поживлення інтересу науковців та дослідників до процесів розвитку освіти. Історія жіночої освіти, проблеми природничо-математичної освіти в історичній ретроспективі стали темами наукових та публіцистичних статей, дипломних робіт та дисертаційних досліджень.

Сучасні дослідження можна поділити на ті, що висвітлюють загальні питання розвитку освіти XIX – початку XX століття, дослідження питань жіночої освіти в історичному контексті та природничо-математичної освіти.

Серед дисертаційних робіт, які є фундаментальними в напрямі розвитку освіти, можна виділити праці О. Сухомлинської, В. Кузьменка, Л. Березівської.

На сьогодні існує значна кількість праць, які різносторонньо аналізують процес жіночої освіти (зокрема природничо-математичної) в навчальних закладах XIX – початку XX століття.

Значний вклад у розробку історії жіночої освіти зроблено Е. Дніпровим та Р. Усачевою «Женское образование в России». У виданні розкривається процес становлення та розвитку середньої жіночої школи в Російській імперії у XVIII – початку XX століття в контексті загальної соціально-економічної системи освіти. Автори аналізують як загальні аспекти функціонування закладів жіночої освіти, так і виокремлюють тенденції розвитку жіночої школи зазначеної доби [5].

Проблеми жіночої природничо-математичної освіти XIX – початку XX століття стали об'єктом дослідження сучасних науковців. Розвиток освіти зазначеної доби розкривають у своїх дисертаціях О. Бабіна («Становлення та розвиток гімназійної освіти в Україні (в кінці XIX – на початку XX століття)»), Роєнко С. О. («Розвиток шкільної приватної освіти в Україні (XIX – початок XX століття)»), М. Сахній («Розвиток земської освіти на Лівобережній Україні (друга половина XIX – початок XX ст.)») та ін. Регіональні аспекти розвитку жіночої освіти розглядали Т. Шушара («Розвиток жіночої освіти в Таврійській губернії (XIX – початок XX століття)»), Т. Яковишина («Організація педагогічної взаємодії у жіночих гімназіях Волині як умова соціального становлення учениць (друга половина XIX – початок XX століття)»), Л. Єршова («Розвиток жіночої освіти на Волині (кінець XVIII – початок XX століття)»), В. Добровольська («Історія жіночої освіти Півдня України (1901 – 1910 рр.)») та ін. Окремі напрямки освіти дівчат досліджувалися О. Аніщенко («Розвиток професійної освіти жінок в Україні (друга половина XIX – початок XX століття)»), Н. Слюсаренко («Теорія і практика трудової підготовки дівчат у школах України (кінець XIX – XX століття)») та ін.

Різні аспекти розвитку природничо-математичної освіти розглядалися в історичних дослідженнях А. Коробченко («Товариство дослідників природи при Харківському університеті (1869 – 1930): організаційні засади, наукова та культурно-просвітницька діяльність»), Т. Собченко («Розвиток природничої освіти у початковій школі в історії педагогічної думки другої половини XIX – початку XX століття»), Л. Мельничук («Становлення та розвиток шкільної географічної освіти в Україні в першій половині XX століття»), І. Шоробура («Становлення та розвиток шкільної географічної освіти в Україні (XIX – XX століття)»), А. Мартін («Розвиток змісту природничої освіти у вітчизняній середній школі (друга половина XIX – початок XX ст.)»), Н. Міськова («Становлення змісту шкільної початкової математичної освіти в Україні (60-і рр. XIX – 30-і рр. XX ст.)»), Л. Гуцал («Розвиток шкільної природничої освіти на Правобережній Україні (друга половина XIX – початок XX століття)») та ін.

Науковий інтерес для нашого дослідження становлять також праці з гендерної проблематики. Серед них можна виділити роботи Л. Гриневиц «Гендерні дослідження», В. Кравця «Гендерна педагогіка», І. Лебедь «Гендерна педагогіка» та ін. У цих

дослідженнях розглядаються питання врахування статевої особливості у викладанні навчальних предметів, зокрема природничо-математичних, що завжди викликали особливі дискусії в суспільстві.

Різномічне вивчення різних джерел інформації надає можливість зробити комплексне дослідження розвитку системи природничо-математичної освіти дівчат у навчальних закладах України XIX – початку XX століття.

Підсумовуючи, зазначимо, що аналіз джерельної бази виступає одним з критеріїв ефективності та об'єктивності історико-педагогічного дослідження. А ґрунтовне вивчення цих джерел надає змогу досліднику сформулювати власне ставлення до тих чи інших процесів, здійснити індивідуальний підхід до розв'язання педагогічної проблеми.

У ході дослідження, зокрема, з'ясовано, що сама проблема теорії й практики розвитку природничо-математичної освіти дівчат XIX – початку XX століття жодного разу не виступала об'єктом окремого дослідження, що підтверджує актуальність цієї теми.

Перспективи подальших досліджень полягають у більш детальному аналізі історіографії становлення та розвитку природничо-математичної освіти дівчат у навчальних закладах України XIX – початку XX століття.

Література:

1. Адаменко О. В. Методологія формування джерельної бази історико-педагогічного дослідження. *Педагогічний дискурс*. 2013. Вип. 15. С. 10-13. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/peddysk_2013_15_3
2. Басюк Л. Джерельна база дослідження генези змісту підручників з української літератури в гендерному аспекті: до проблеми класифікації. *Гендерна парадигма освітнього простору*. 2016. № 3/4. С. 26-32.
3. Гончар М. В. Розвиток нижчої професійної освіти на Півдні України у II половині XIX – початку XX століття: автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. пед. наук: 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки; Тернопільський нац. пед. ун-т ім. В. Гнатюка. Тернопіль, 2016. 19 с.
4. Деревицкий А. Н. Женское образование в России и за границей. Одесса: Типография Исакович и Бейленсон, 1902. 45 с.
5. Днепров Э. Д., Усачева Р. Ф. Среднее женское образование в России. М., 2009. 270 с.
6. Зинченко Н. Е. Женское образование в России: Ист. очерк. Санкт-Петербург: Комм[ерч]. скор[опеч.], ценз. 1901. 46 с.
7. Історичне джерелознавство: підручник / Авт.: Я. С. Калакура, І. Н. Войцехівська, С. Ф. Павленко, Б. І. Корольов, М. Г. Палієнко; гол. ред. С. В. Головка. К.: Либідь, 2002. 488 с. URL: https://pidruchniki.com/19570411/istoriya/dzherelna_baza_istorichnih_doslidzen
8. Кузнецов А. Епархиальные женские училища (по поводу исполненного сорокалетия устава этих училищ). *Церковные ведомости*. 1909. № 3. С. 120-124.
9. Лапчинская В. Возникновение женских гимназий в России и история первых лет их деятельности (1858-1866): автореферат дис. канд. пед. наук. М., 1951. 16 с.
10. Лихачева Е. О. Материалы для истории женского образования в России, (1086-1856). С.-Петербург: Тип. М. М. Стасюлевича, 1899. 887 с.
11. Петренко О. Б. До проблеми класифікації джерельної бази історико-педагогічного дослідження. *Педагогічний дискурс*. 2013. Вип. 15. С. 536-542. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/peddysk_2013_15_108.pdf
12. Пирогов Н. И. Вопросы жизни. Избранные педагогические сочинения; сост. А.А.Алексюк, Н. Г. Савенок. М.: Педагогика, 1985. С. 118.
13. Слюсаренко Н. В. Класифікація джерельної бази дослідження з трудової підготовки дівчат. *Педагогічний дискурс*. 2013. Вип. 15. С. 658-664. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/peddysk_2013_15_134
14. Сухомлинська О. В. Історико-педагогічне дослідження та його «околиці». *Педагогічні науки: зб. наук. пр.* Вип. XXXX. Херсон. 2005. С. 8-14. URL: <http://lib.iitta.gov.ua/9021/1/%D0%A1%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%8F%20%D0%9E.%20%D0%A1%D1%83>

%D1%85%D0%BE%D0%BC%D0%BB%D0%B8%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%BE%D1%97.pdf

15. Ушинский К. Д. Педагогические сочинения: в 6 т.; ред. С. Ф. Егоров. Москва-Ленинград: Академия педагогических наук РСФСР, 1948. Т. 3. 692 с.

Kokhanovska O. V.

SOURCE BASE OF GIRLS' NATURAL AND MATHEMATICAL EDUCATION
IN XIX – BEGINNING OF THE XX CENTURY

The historiography and source base of research on the issue of the development of girls' natural and mathematical education in educational institutions of Ukraine in the nineteenth and early twentieth century have been analysed in the article. On the basis of the analysis of pedagogical and historical literature, systematization of the source base of the research has been carried out, in which some aspects of the development of women's education, the younger generation's natural and mathematical preparation have been highlighted. All researches are conditionally divided by the author into such groups as: pre-revolutionary (1802 - 1917), works of the Soviet period (1918 – 1990), works of the period of Independent Ukraine (1991 – present time). Some fundamental works on the subject of research of the pre-Soviet period, including Ye. Likhacheva, A. Derevytskyi, M. Zinchenko, M. Pyrohov, K. Ushynskiy and others have been analyzed. It has been emphasized that the importance of covering the theory and practice of girls' natural and mathematical education was also represented in the legal and organizational documents (statutes, decrees of the Ministry of National Education, etc.) and in the pre-Soviet press (magazines, newspapers, etc.). It has been noted that during the Soviet period, the thought developed under the influence of ideological stamps and stereotypes that determined the place of women in society as an equal member of it. In the article the author reviews the modern research on the issue of women's natural and mathematical training in the historical context. It has been indicated that they are divided into works, which analyze the general issues of education (L. Berezovska, V. Kuzmenko, N. Slyusarenko, O. Sukhomlynska); works covering general and regional aspects of girls' education (O. Anishchenko, V. Dobrovolska, L. Yershova, N. Slyusarenko, T. Shushara, T. Yakovyshyna) and research concerning natural and mathematical education (L. Hutsal, A. Korobchenko, A. Martin, L. Melnychuk, N. Miskova, T. Sobchenko, I. Shorobura and others). Analyzing the content of modern research in the direction of girls' natural and mathematical education in the historical retrospective, the author concludes that the very problem of the theory and practice of the development of girls' natural and mathematical education of the nineteenth and early twentieth century has never been the subject of a separate holistic research, which confirms the relevance of this topic for the history of pedagogical science.

Key words: historiography, source base, historical and pedagogical researches, development of women's natural and mathematical education, XIX - beginning of the XX century.

Дата надходження статті: «28» вересня 2018 р.

УДК 378.14:316.3

Рябуха І. М.*

ПОНЯТТЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ В МОРСЬКІЙ ОСВІТІ ТА ПІДГОТОВЦІ
ФАХІВЦІВ ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ

У статті розглядається проблема запровадження ідей сталого розвитку в морській освіті та підготовці фахівців на межі ХХ – ХХІ століть. Науково-технічний прогрес зробив можливим необмежене використання природних ресурсів людством, а постійне прагнення до економічного зростання й постійне підвищення рівня популяції перетворили взаємодію людства та довкілля на експлуатацію довкілля людством. Судноплавна індустрія безпосередньо впливає на сталий розвиток суспільства. З економічної точки зору, вона забезпечує світову торгівлю перевезенням 80 % загального обсягу вантажів; з точки зору

*© Рябуха І. М.